

Rusíni a problém vymedzenia ich územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia*

PETER ŠVORC

Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity

Uhorskí Rusíni boli v druhej polovici 19. storočia v oveľa horšom položení ako Slováci. Ich národný vývin zaostával, rovnako ako kultúrny a hospodársky. Nakoniec, všetky tri roviny boli úzko prepojené, prepletené a navzájom sa podmieňujúce. Hospodárska bieda mala mnoho príčin, viac objektívnych, ale aj nemálo subjektívnych. V 19. storočí, ale aj na začiatku 20. storočia práve tie subjektívne stránky vyjadrovalo i hanlivé označenie *rusnacké gazdovanie*,¹ používané na opísanie primitívneho a neracionálneho hospodárenia. Keď po vzniku ČSR navštívila Podkarpatskú Rus česká etnografka a spisovateľka Amalie Kožmínová, bola zhrozená z pomerov, v akých žilo rusínske obyvateľstvo na Verchovine a ako hospodáril, nehovoriac o vzdelaní, ktoré sa mu dostalo. Ešte v roku 1920 ju prekvapovalo nielen to, že mnohí nevedeli ani čítať, ani písať, ale aj to, že „*neznajú ani hodín*“.² Expresívnejšie vyjadril svoje dojmy z Podkarpatskej Rusi český novinár, spisovateľ a cestovateľ, ktorý prešiel Blízky Východ i severnú Afriku Lev Vojtěch: „... *Padlo kdysi okřídlené slovo, že maďarská vláda vytvořila v Uhrách, uprostřed Evropy, kus Asie. Toto přirovnání je slabé. Je to jen stín skutečného stavu věcí. Pravím a zdůrazňuji: Maďaři vytvořili v Uhrách kus nejtemnější Afriky.*

Kdo nevěří, ať se jde přesvědčit. Nechť zajde pod karpatské svahy, do území obývaného větvi slovanského kmene – Rusíny. Nestrne úžasem, nýbrž hrůzou. Nezapláče, nýbrž bude klíti. Hlasitě, s nejtrpčími pocity v rozechvělé

* Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0428/15 *Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie* a venujem ju ctenému priateľovi a kolegovi profesorovi PhDr. Dušanovi Škvarnovi, CSc., pri jeho životnom jubileu.

¹ HARAKSIM, Ludovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 97.

² KOŽMÍNOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*. Karlín : Nákladem vlastním, 1922, s. 21.

duši bude proklínati všechny ty, kdež svým počínáním uvrhli rusínsky lid pod Karpaty do toho stavu, v jakém se dnes nalézá. Tam se nežije, tam se živoří, lze-li vůbec posledního slova užítí k označení toho, co jsem v Karpatech spatřil. Utrpení žádného národa, o nichž nám dějiny vypravují, nelze ani zdaleka porovnat s utrpením a neštěstím karpatských Rusů. To se musí viděti na vlastní oči. To se musí seznati přímo na místě! Nešťastná země stokráte nešťastnějšího národa! ...“³

Takéto východisko bolo viac ako mizerné pre rozvoj kultúrnych, a teda zákonite aj národných potrieb Rusínov. Zaostalosť hospodárska i zaostalosť kultúrna sa bezprostredne premietli aj do slabého národného uvedomenia. Nepočetná národná inteligencia pochádzala prevažne z cirkevných kruhov, ktoré sa však nevelmi starali o národný rozvoj svojich veriacich a samé v snahe priblížiť sa tzv. *vyšším kruhom* inklinovali k rozvinutej, *vyššej*, maďarskej kultúre. Najviac sa to prejavovalo v používaní jazyka, čo zasa spätne, a negatívne, vplývalo na národné povedomie aj rusínskej inteligencie, aj ostatného – v prevažnej miere roľníckeho obyvateľstva. Ľudovít Haraksim vo svojej analýze rusínskeho prostredia pred revolučným rokom 1848 dospel k záveru, že aj keď uniatske duchovenstvo, resp. niektorí jeho predstavitelia inklinovali k širšiemu slovanskému povedomiu, nemali dostatočne vyprofilované svoje vlastné národné povedomie, a teda, ak v Uhorsku existoval národný pohyb všetkých jeho národov, tak medzi Rusínmi len v minimálnej podobe.⁴

Čo bolo však najhoršie, nemali ani vyjasnenú a ani zodpovedanú základnú otázku, kým vlastne sú – Rusínmi, Rusmi, Malorusmi, teda Ukrajincami? Pravda, táto otázka zostala pre nich otvorenou aj v druhej polovici 19. storočia, ba i v celom 20. storočí.

Vychádzajúc z neujasnenosti vlastnej etnicity bolo ešte problematickejšie ujasniť si svoje vlastné etnické územie. Roľnícke rusínske obyvateľstvo, ktoré bolo početnosťou dominantné, v 19. storočí nepociťovalo ani potrebu etnickej identifikácie, a teda ani potrebu definovania územného rozsahu rusínskeho osídlenia. V plnej miere mu postačovala

³ VOJTĚCH, Lev. *Brána na východ. Karpatská Rus*. Praha : Tiskový odbor Československé sociáldemokratické strany v Praze, 1920, s. 16.

⁴ HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 102, 106.

konfesiónalna, v tomto prípade gréckokatolícka identita, ktorú vonkajšie prostredie spájalo aj s identitou etnickou a Rusíni sa viac-menej s tým taktiež stotožnili.

Rusínska inteligencia, inšpirovaná blízkymi slovanskými i neslovanskými národnými pohybmi, predsa len v revolučnom období 40. rokov 19. stor. národne ožila. Bolo to aj zásluhou Slovákov, ktorí podporovali národné prebudenie Rusínov ako svojich najbližších slovanských spojencov v Uhorsku.

Bohuš Nosák Nezabudov, ktorý v roku 1843 precestoval Uhorskú Rus, objavoval pre Slovákov rusínsky svet so všetkými jeho radosťami a starosťami. Objavoval aj ich dejiny vari v jedných z posledných rozhovorov s Michalom Lučkajom, ktorý na sklonku života žil v Užhorode. Posilňoval slovanskú vzájomnosť aj v rozhovoroch s biskupským tajomníkom Vasilom Hadžegom a biskupom a niekdajším prešovským kanonikom Vasilom Popovičom, ktorých Nezabudov označil ako „*horlivých Slovanov*“.⁵ Bohuš Nosák Nezabudov s ľútosťou spozoroval, že sa ľudia z vyššieho svetského stavu hanbili za svoj národ a do škôl miesto rodného jazyka natískali maďarčinu. Neskôr o tom aj napísal v *Orle tatranskom* v r. 1846 a Rusínom adresoval výzvu: „*Bratia Rusíni, bez hýbania sa duchovného nieto života; kto sa duchovne nehýbe, ten zomrel za živa! Moc už vykonal za osvetu ľudu svojho osv. Vazul Popovič, ale korunou všetkých jeho skutkov bolo by to, keby tlačiareň rusínsku hľadel v Uhváre založiť, aby sa z paláca biskupského, o svätu Tatru sa opierajúceho, aj svätá osveta po rusínskej vlasti rozliala ako tichý, úrody ovlážući a vzrast ich napomáhajúći dáždik.*“⁶

Ľudovít Štúr pravdepodobne aj z Nosákovho popudu uvažoval o tom, aby sa „*Rusíni k Slovákom pripojili*“,⁷ čo nebolo po vôli Budapešti, ktorá s nevôľou sledovala každé spolčovanie sa nemaďarských národností v krajine. Slovenské prostredie však pôsobilo na Rusínov inšpiratívne. Najviac sa to prejavilo u tých, ktorí žili v bezprostrednom styku so Slovákami. Konkrétne to bolo vidieť najmä v Prešove, ako v najväčšom meste severovýchodného Slovenska, ktoré prirodzene priťahovalo obyvateľstvo širšieho i vzdialenejšieho okolia, a teda priťahovalo aj rusínske

⁵ SEDLÁK, Imrich. *Bohuš Nosák Nezabudov*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 79.

⁶ SEDLÁK, Imrich. *Bohuš Nosák Nezabudov*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 81.

⁷ HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 115.

obyvateľstvo. Rusínska inteligencia tu našla oporu po vzniku gréckokatolíckeho biskupstva. Vďaka iniciatíve kanonika Alexandra Duchnoviča sa v Prešove formoval a rozvíjal nielen cirkevný život, ale rozvíjali sa aj aktivity Rusínov v literárnej oblasti, a čo bolo veľmi dôležité, aj v oblasti národnopolitickej. Národné koncepcie Rusínov sa teda neformovali len v Užhorode či Mukačeve, ale aj v slovenskom Prešove, čím sa Prešov stával i napriek nepatrnému počtu Rusínov akýmsi kultúrnym, cirkevným, ale aj národnopolitickým centrom rusínskeho obyvateľstva predovšetkým Spišskej a Šarišskej stolice a severného Zemplína. V r. 1848/1849 niektorí z tunajších kňazov spolu s A. Dobrianskym uvažovali o možnosti pripojiť územie Rusínov Uhorska k Haliči, a tak zjednotiť všetkých Rusínov monarchie. Išlo však len o plán pre prípad porážky revolúcie a veľkej ústretovosti Viedne. Revolúcia síce bola porazená, ale Rusíni, podobne ako aj Slováci, sa ústretovosti Viedne nedočkali. Ich predstavy v tomto období ešte nesmerovali k užšej spolupráci so Slovákmi, ale s haličskými Rusínmi, ku ktorým prirodzene smerovali. V spojení s nimi videli aj vlastné posilnenie pred maďarským útlakom.

Väčšina gréckokatolíckeho duchovenstva však bola prouhorsky a promaďarsky orientovaná, a tak vcelku podporovala revolúciu v r. 1848, ale nie kvôli samotnej revolúcii, ale kvôli tomu, že ju viedli Maďari. Zo štátoprávneho hľadiska revolúcia nesmerovala k vytvoreniu priestoru pre nemaďarské národy, pre ich autonómne ambície, ale k posilneniu Uhorska. V tomto prípade potom iné štátoprávne úvahy okrem prouhorských (maďarských) nemali miesto, a tak sa ani gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré predstavovalo väčšinu rusínskej inteligencie, nezaoberalo potrebami vlastného národa. Ak na východnom Slovensku bola aspoň malá aktivita Rusínov v prospech svojich národných záujmov, tak na území neskoršej Podkarpatskej Rusi sa o národnom pohybe v rokoch 1848/1849 nedalo veľa hovoriť.⁸

Po porážke revolúcie sa opäť aktivizovali Rusíni, ale len tí, ktorí žili na východnom Slovensku, užhorodskí boli zdiskreditovaní podporou revolúcie, a tak sa držali v úzadí. Adolf Dobriansky bol hlavnou hybnou silou a iniciátorom národného pohybu. Pochopil, že bez aktivity môžu Rusíni upadnúť do zabudnutia, resp. že si ich Viedeň nebude všímať a

⁸ DANILÁK, Michal. *Halycki, bukovynski, zakarpatski ukrajinci v revoluciji 1848 – 1849 rokov*. Bratislava : SPN, 1972, s. 157-190.

ani s nimi v žiadnom programe rátať. Pravda, Viedeň rátala s takými hnutiami a požiadavkami, ktoré oslabovali Pešť alebo ju držali v šachu. Z viedenských kruhov vzišiel popud pre oživenie uhorských rusínskych požiadaviek, ale už nie smerom k zjednoteniu s Haličou, len smerom k riešeniu ich požiadaviek v rámci Uhorska. A. Dobriansky v r. 1849 vypracoval memorandum uhorských Rusínov, ktoré malo názov *Pamjatnyk Rusinov Uhorskych*. Memorandum bolo aj publikované v časopise *Zora halicka*. V ňom Rusíni upúšťali od zjednotenia s haličskými bratmi, ale požadovali vymedziť rusínske okresy bez ohľadu na doterajšie administratívne členenie a na prítomnosť iného národnostného živlu všade tam, kde počet Rusínov presahuje 15-tisíc obyvateľov okresu. Tam, kde žili v menšine, žiadali pomerné zastúpenie Rusínov v orgánoch okresu. Memorandum obsahovalo 11 bodov, ktoré ako celok žiadali posilnenie postavenia rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku.⁹ Viedeň urobila určité ústupky, okrem iného aj v zriadení užhorodského *Ruského okruhu*. Jeho prvým referentom a vedúcim kancelárie sa stal Adolf Dobriansky. Táto skutočnosť podnietila návrat mnohých príslušníkov rusínskej inteligencie k svojej národnosti a k používaniu vlastného jazyka. Podľa L. Haraksima to však nebolo prejavom ich národného cítenia, ale prejavom ich konjunkturality, pretože videli šancu získať úradnícke miesta na úkor tých, ktorí rusky (rusínsky) nehovorili. Zriadenie užhorodského Ruského (rusínskeho) okruhu našlo väčšiu odozvu na východnom Slovensku ako na území Podkarpatskej Rusi vari aj preto, že tunajšia rusínska inteligencia chtiac-nechtiac bola ovplyvnená slovenským národným pohybom a ním aj inšpirovaná k podobným pronárodným aktivitám. Pre svoju činnosť však potrebovala zázemie, legalizujúce jej úsilie. Tým mohlo byť len rusínske obyvateľstvo, v mene ktorého inteligencia vystupovala.

Na východnom Slovensku nebola situácia v národnom uvedomení rusínskeho obyvateľstva omnoho lepšia ako na území vtedajších podkarpatskoruských stolíc. Gréckokatolícki duchovní spájali „ruskosť“ s gréckokatolíckym náboženstvom a všetkých svojich gréckokatolíckych veriacich označovali ako rusnakov – de facto Rusínov s cieľom posilniť nielen svoju konfesiu, to vlastne ani nebolo potrebné, lebo sa k nej veriaci hlásili,

⁹ HARAKSIM, Ludovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 155-157.

ale predovšetkým vlastnú etnicitu. Väčšia početnosť národa dávala relatívne väčšie šance zabezpečiť mu prislúchajúce národné práva, a tiež presadiť sa vo vtedajšom nepriaznivom prostredí národnostnej netolerancie Uhorska. Východoslovenské rusínske gréckokatolícke duchovenstvo označovalo stolice Spiš, Šariš a Zemplín (až po Nové Mesto pod Šiatrom), ale stretávame sa aj s označením Abova, ako stolice rusínske. A ako rusínske malo gréckokatolícke duchovenstvo snahu uvedené stolice pripojiť k užhorodskému Ruskému okruhu. Túto snahu podporovalo aj prešovské gréckokatolícke biskupstvo, ktoré od apríla 1850 prešlo v úradovaní na miestny „ruský“ (rusínsky) dialekt. V memorande rakúskemu generálovi Júliusovi Jacobovi Haynauovi gréckokatolícki duchovní žiadali, aby administrácii I. Villetza a A. Dobrianskeho (ktorí administrovali užhorodský Ruský okruh) boli podriadení všetci Rusíni Zemplína, Spiša a Šariša a sťažovali sa, že sa „v košickom a levočskom okruhu ... ľud náš maďarským alebo slovenským jazykom spravuje“, čím potom „od reči našej k Slovákom veľa ľudí odpadáva a my Rusíni sa zmenšujeme“.¹⁰ V januári 1851 gréckokatolícke duchovenstvo z Michaloviec sformulovalo *Pamiatnoje písanie Zemplinských Rusínov* (Memorandum zemplínskych Rusínov), v ktorom sa dožadovali zavedenia „ruštiny“ do tých okresov Zemplína, kde žijú gréckokatolíci a Rusíni a menovanie „ruských“ úradníkov. „Ruštinu“ chceli zaviesť aj v Michalovciach, Strážskom, Trhovišti, podobne aj v Šamudovciach, Lastomíre, Falkušovciach, ktoré takisto pokladali za rusínske.

V roku 1850 bol však užhorodský Ruský okruh zrušený, lebo Viedeň sa začala obávať stupňovania národných rusínskych požiadaviek, ktoré od počiatku nemala v úmysle realizovať. Po zrušení Ruského okruhu rusínske národné aktivity viac-menej začali upadať a gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré bolo hlavným nositeľom takýchto aktivít, sa sústredilo na svoje záujmy konfesijného charakteru. No a takáto situácia už vyhovovala aj záujmom Pešti. Na území Podkarpatskej Rusi sa národné aktivity Rusínov rozplynuli a chvíľu pretrvávali už len národné aktivity rusínskeho duchovenstva žijúceho na východnom Slovensku, i to len vďaka takým dejateľom, ako bol prešovský kanonik A.

¹⁰ Citované podľa: HARAKSIM, Ľudovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 167-168.

Duchnovič. Užhorodské konzistórium však Duchnovičove aktivity v 50. rokoch nepodporilo. Odôvodňovalo to tým, že ide o činnosť Prešovčanov-Tóto, teda Slovákov, resp. poslovenčených Rusínov. L. Haraksim veľmi dobre vystihol dôvody odklonu užhorodského duchovenstva od Duchnovičovej činnosti, keď napísal, že nespočívali v tom, žeby Užhorodčania vôbec neakceptovali východoslovenských Rusínov ako Rusínov, ale že spočívali v zmene politiky Viedne vo vzťahu k Rusínom. Mukačevské biskupstvo nechcelo riskovať nepriazeň cisárskeho dvora, a tak sa v danom momente radšej vzdávalo svojich nespokojencov. Ak sa však pozrieme na zdôvodnenie takeého prístupu k východoslovenským, resp. prešovským rusínskym aktivitám, ktoré boli oficiálne odmietnuté ako aktivity Slovákov či poslovenčených Rusínov, to prezrádza, že Rusíni, ktorí žili v Užhorode, Mukačeve, Berehove a na iných miestach vtedajšej Podkarpatskej Rusi, Prešov ako „ruský“ nevnímali, na čo neskôr niektorí rusínski ambiciózni politickí dejatelia akoby zabudli a Prešov s celým Šarišom zahrňali do rusínskeho územia.

Revolučné roky 1848/1849 a začiatok 50. rokov 19. storočia priniesli národné vzplanutie Rusínov. Nebolo však také intenzívne ako u susedných Slovákov. V polovici 50. rokov sa už samotný Duchnovič sťažoval na „*maďarizmus a materializmus*“ medzi Rusínmi, a ten o niečo neskôr nezávisle od Duchnoviča potvrdil aj Jonáš Záborský, ktorý dôverne poznal situáciu a správanie sa východoslovenských Rusínov.¹¹

Základný problém Rusínov spočíval v dosiahnutom stupni ich národného uvedomenia. To sa prejavovalo minimálne v dvoch rovinách. Prvú rovinu, ktorá sa týkala prevažnej časti inteligencie, predstavovalo odcudzenie sa vlastnej etnicite a jej dobrovoľná maďarizácia. Tá sa prejavovala v rôznych podobách, ale najvypuklejšie v ignorovaní rusínskych národných potrieb a v prikláňaní sa rusínskej inteligencie k vyššej spoločenskej triede, etnicky reprezentovanej hlavne Maďarmi. Druhú rovinu predstavoval problém Rusínov etnicky sa jednotne identifikovať či už ako Rusíni (v zmysle etnickej osobitosti), alebo ako Ukrajinci, prípadne ako Rusi.

V druhej polovici 19. storočia sa však uhorskí Rusíni odmietali hlásiť k Ukrajincom, ba naopak, nabádali Ukrajincov, aby sa neseparovali

¹¹ HARAKSIM, Ľudovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 180.

od Rusov, netrhali a neoslabovali tento slovanský národ. Orientácia nepomaďarčených Rusínov bola na cárské Rusko, na jeho ideológiu, na jeho kultúru. No vo vzťahu samých k sebe v podstate zotrvali na osobitosti Rusínov, etnicky sa s Rusmi vlastne nestotožnili, o Rusko a Rusov sa opierali podobne ako slovenskí rusofili ako o veľký a silný slovanský národ, ktorý by sa mohol stať oporou a ochrancom malých slovanských národov v strednej Európe.

Etnická neujasnenosť sa sprostredkovane prejavovala aj v ich vnímaní vlastného územia a v sile, resp. v slabosti prezentovať územie, ktoré pokladali za svoje, ako rusínske vo vzťahu k iným etnikám, teda aj vo vzťahu k Slovákom. Na druhej strane to však ani nebolo potrebné, pretože vývoj v habsburskej monarchii neumožňoval ani Rusínom, ani Slovákom vymedziť svoje národné územie a spravovať si ho vlastnými silami, hoci len ako územie autonómne, ktoré by i naďalej plne patrilo k Uhorsku.

Druhá polovica 19. stor. nebola pre Rusínov vhodným obdobím intenzívne presadzovať názory na vlastné národné územie. A čo bolo horšie, neexistovala medzi nimi ani jednota v názoroch, ako riešiť svoje štátoprávne požiadavky. Prouhorská a promaďarská časť, ktorá bola početnejšia a zahŕňala skoro všetku rusínsku inteligenciu Uhorskej Rusi, chcela riešiť postavenie uhorských Rusínov len na uhorskom sneme a len v takom rozpätí, s ktorým by Pešť súhlasila.

Protimaďarsky orientovaná menšia skupinka, reprezentovaná A. Dobrianskym, A. Duchnovičom a A. Pavlovičom, bola na začiatku 60. rokov 19. storočia radikálnejšia. Využívajúc novú situáciu, pokúsila sa nanovo definovať národné požiadavky.

V r. 1861 požadoval Adolf Dobriansky podľa srbského vzoru vytvorenie karpatskorusínskeho vojvodstva zo stolíc, v ktorých prevládalo rusínske obyvateľstvo, ďalej žiadal vytvorenie rusínskeho krajinského snemu, uznanie práva na voľbu biskupov, vytvorenie rusínskej metropoly v Užhorode, biskupstva aj pre Marmaroš so sídlom v Chuste, v úradoch zastúpenie väčšieho počtu Rusínov, zodpovedajúceho celkovému počtu Rusínov a uznanie Rusínov ako osobitného politického národa.¹²

Uhorskí Rusíni však pochodili v roku 1861 so svojimi požiadavkami rovnako ako Slováci. V Uhorsku nevzniklo ani slovenské Okolie, ani

¹² DOBRJANSKY, Adolf R. von. *Rede des ungarischen Landtagsabgeordneten Adolf Ritter von Dobrjansky in der Adreß-Angelegenheit*. Wien 1861, s. 108-112.

karpatsko-rusínske vojvodstvo. Ich snahy do istej miery vyzneli naprázdno.

V r. 1862 vypracovalo užhorodské konzistórium memorandum, tzv. *Adresu*, určenú panovníkovi, v ktorej bola formulovaná prosba, aby boli do jeho návrhov pre uhorský snem zahrnuté aj požiadavky Rusínov. Tie však boli minimálne. Preto sa nespokojný Adolf Dobriansky rozhodol, sledujúc túto aktivitu gréckokatolíckeho rusínskeho duchovenstva, sformulovať a predložiť nové požiadavky. Aby to mohol urobiť v mene všetkých Rusínov, rozoslal obežník cirkevným obvodom s požiadavkou, aby ho splnomocnili predložiť panovníkovi nové memorandum. V tejto aktivite však neuspel. Navyše si privodil vyšetovanie a konflikty s úradnou mocou, ktorá už pozorne sledovala všetky činnosti narúšajúce plány Viedne stabilizovať monarchiu podľa vlastných predstáv. Dobrianskeho pokusom z r. 1862 riešiť rusínske záležitosti v Uhorsku sa vlastne skončili významnejšie aktivity Rusínov zmeniť svoje postavenie v Uhorsku s pomocou Viedne, na ktorú sa pomerne dlho spoliehali. Obnovili sa až v 20. storočí v závere 1. svetovej vojny, pravda, už nepočítajúc s Viedňou, ba vo viacerých koncepciách nepočítajúc ani s Budapešťou.

Rusínom sa teda v druhej polovici 19. storočia nepodarilo získať to, na čo mali oprávnený nárok – teda národnú slobodu, samosprávu a riadenie svojich vecí vlastnými silami. Apatia, ktorá zavládla medzi ich inteligenciou, pretrvala až do konca 19. a začiatku 20. storočia.¹³ Rovnako tak aj medzi pospolitým ľudom, ktorý ale ani predtým nebol do národných vecí príliš vťahovaný a ani sa o ne, s ojedinelými výnimkami, veľmi nezaujímal.¹⁴ Nezaujímal sa ani o to, kým – akým národom – vlastne je. Postačovala mu konfesiónálna identifikácia. Výnimku tvorili len americkí navrátilci, ktorí pobudli v USA, tam sa doslova národne prebudili, ekonomicky posilnili a aj občiansky uvedomili. Na prelome 19. a 20. storočia však len málokto z nich vydržal dlhšie odolávať nenávisťným tlakom a prenasledovaniu miestnych uhorských úradov a

¹³ DANILÁK, Michal. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In *História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika*, Prešov : FF UPJŠ, 1994, s. 97-110.

¹⁴ DORSEY, Georg A. *Pravda o Slovákoch a Slavianoch*. Preložil Samo ŠTRÓBL. Chicago 1911, s. 91-105.

ešte ťažšie svojim gréckokatolíckym duchovným, ako bol napr. bechevský gréckokatolícky kňaz Artim, o výčinoch ktorého voči americkým rusínskym navrátilcom písal v *Slovenskom denníku* v USA Peter V. Rovnianek.¹⁵ Tí navrátilci, ktorí mali viac šťastia a nenatrafili na takýchto „vlasteneckých“ kňazov, niesli domáce pomery oveľa ťažšie ako pred odchodom a mnohí z nich, nepúšťajúc sa do politiky a ani do vlastnenčia, radšej rezignovane uvažovali o návrate do USA.¹⁶

Rusínske, či rusínsko-ukrajinské (maloruské) obyvateľstvo habsburskej monarchie a osobitne severovýchodného Uhorska (dnešného východného Slovenska a Zakarpatska) však nezostalo nepovšimnuté. V druhej polovici 19. st. a na začiatku 20. st. sa ním zaoberali viacerí bádatelia, ktorí v prevažnej miere nepochádzali z prostredia uhorských Rusínov.

V roku 1857 vyšla etnograficky poňatá práca Karla Freiherrn von Czoerniga *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, ktorá mala tri zväzky. V nich popredný rakúsky štatistik popísal územia, na ktorých žili jednotlivé národnosti monarchie. Uviedol aj ich počty v jednotlivých častiach Rakúska, medzi nimi pravdaže aj Slovákov a Rusínov.¹⁷ V roku 1862 vyšla práca Hermanna Ignáca Bidermanna *Die ungarischen Ruthenen*,¹⁸ mapujúca sídla uhorských Rusínov. H. I. Bidermann však hneď v úvode jasne oddelil význam dvoch pojmov – „Rusín“ a „rusniak“. Pri pojme „rusniak“ uviedol, že tu nejde len o Rusínov alebo Malorusov, ale že tento pojem zahŕňa aj iných Slovanov – príslušníkov gréckeho rítu.¹⁹ Vychádzajúc z toho, potom na základe štatistiky z r. 1857 uviedol počty Rusínov v jednotlivých stolicích Uhorska.²⁰ Z celkového počtu 423 713 podľa štatistiky žilo v Zemplíne 71 819 Rusínov, v Šariši 42 798, na Spiši 20 770, v Abovsko-turnianskej stolici 13 000 Rusínov. Pre úplnosť dodajme, že tá istá štatistika uvádzala v Marmarošskej stolici 97 378 Rusínov, v Berežsko-ugočskej stolici 94 999, v Užskej 50 979 Rusínov

¹⁵ ROVNIANEK, Peter V. Oslova ozvena. In *Slovenský denník*, 14. 10. 1901, roč. I, č. 172.

¹⁶ DORSEY, Georg A. *Pravda o Slovákoch a Slavianoch*. Preložil Samo ŠTRÓBL. Chicago 1911, s. 105.

¹⁷ CZOERNIG, Karl Freiherrn. *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*. Wien 1857.

¹⁸ BIDERMAN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862.

¹⁹ BIDERMAN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 1.

²⁰ *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik*. III. Bd. (Neue Folge), I. Heft, Wien 1861, s. 52-54.

a v ďalších župách už väčšinou len menšie počty rusínskeho obyvateľstva. V Košiciach to bolo 100 Rusínov.²¹ Bidermann ale upozornil, že údaje z r. 1851 uvádzajú oveľa menšie počty Rusínov ako údaje z r. 1857, a síce len 321 598 v celom Uhorsku. V slovenských stoliciach boli takéto počty rusínskeho obyvateľstva: v Zemplíne 32 129, v Šarišskej stolici 5017, v Spišskej stolici 17 529, v Abovsko-turnianskej stolici 9847 Rusínov.

V Užskej stolici údaje z r. 1851 uvádzali 60 737 Rusínov, v Berežsko-ugočskej stolici 98 478 a v Marmarošskej stolici 97 729 Rusínov.²² Bidermann týmto údajom neprikladal veľký význam, lebo sa mu zdalo, že sú z rôznych a nie vždy vierohodných zdrojov. Obzvlášť kriticky sa díval na počty Rusínov v Zemplínskej a Šarišskej stolici. Pri nich uviedol, že gréckokatolíci boli započítaní k Slovákom, hoci išlo aj o rusínske obyvateľstvo. Len údaje z Marmarošskej stolice akceptoval ako dôveryhodné. Tie sa totiž rozchádzali s údajmi z r. 1857 len o 351 ľudí. Pri Zemplíne bol rozdiel 39 690 obyvateľov a pri Šariši 37 781 obyvateľov. Pri Šariši dokonca tvrdil, že namiesto oficiálne uvádzaných 42 798 Rusínov v r. 1857 by on sám odhadol počet tunajšieho rusínskeho obyvateľstva až na 70 000, keďže už v r. 1843 vo Fényesovej Štatistike Uhorska sa uvádzal počet 66 396 Rusínov v Šarišskej stolici.²³ Túto časť svojej práce Bidermann uzatvoril konštatovaním, že „väčšiu časť obyvateľstva tvoria Rusíni v stoliciach Marmaroš, Zemplín, Berehovo, Ung a Šariš... na juhu Užskej a Abovsko-turnianskej stolice sú silne premiešaní s Maďarmi, na juhu Šarišskej stolice, ale aj na Spiši zasa silne premiešaní so Slovákami“.²⁴ V druhej časti svojej práce, ktorá vyšla o päť rokov neskôr,²⁵ Bidermann zaradil Rusínov žijúcich v Zemplíne, Šariši, Above a na Spiši do tretej skupiny uhorských Rusínov a nazval ich slovakizovanými Rusínmi. Do prvých dvoch skupín zaradil Verchovincov a Dolyňanov – teda tých, ktorí žili na území dnešného Zakarpatska a v celej Marmarošskej stolici, ktorá je

²¹ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 2; porovnaj: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, zusammengestellt von der k. k. Direktion der administrativen Statistik*. III. Bd. (Neue Folge), I. Heft. Wien 1861, s. 52-54.

²² BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 2-3.

²³ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 4.

²⁴ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen*. Innsbruck 1862, s. 5.

²⁵ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck 1867, 140 s.

dnes z väčšej časti v Rumunsku. Podľa neho slovakizovaní Rusíni tvoria prechod medzi Rusínmi a Slovákami a sú miešatinou domácich a prisťahovaných Slovanov, hraničia s Maďarmi, od ktorých mnohé prevzali, no napriek tomu u nich prevláda rusínsky element. Bidermann ich charakterizoval ako najvyspelejšiu časť rusínskeho obyvateľstva,²⁶ ktorá sa od Slovákov líši len drobnými jazykovými nuansami a od časti z nich svojím gréckokatolíckym náboženstvom. Vo všeobecnosti, podľa Bidermanna, používajú šarišský dialekt, ktorý si miestami uchováva „pravé rusínske zafarbenie“.²⁷ Táto skutočnosť takmer o 50 rokov neskôr komplikovala moravskému etnografovi Janovi Húsekovi hľadanie a stanovenie etnografickej hranice medzi Slovákami a Rusínmi na severovýchodnom Slovensku. Pripomeňme, že po vzniku Československa šlo o spor, kadiaľ viesť krajinskú hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, ktorá v novom štáte získala štatút autonómneho územia a chcela ho rozšíriť aj na tú časť Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy, ktorú obývalo rusínske obyvateľstvo. Jan Húsek sa na začiatku 20. rokov 20. storočia podujal vyriešiť tento problém tým, že zmapuje sporné územie a svoje poznatky poskytne najvyšším vládnym miestam ČSR pre kvalifikované rozhodnutie o hraničnej čiare. V tomto ho podporovala aj Matica slovenská, ktorá finančne prispela na Húsekovu študijnú cestu. Húsek v lete 1922 prešiel severovýchod Slovenska od rieky Poprad až po Užhorod a v nasledujúcom roku ešte raz. Z jeho výskumu vyšla v roku 1925 obsiahla kniha popisujúca vari všetky stránky o živote obyvateľstva žijúceho na skúmanom území – aj Slovákov, aj Rusínov. Húsek v nej zanechal vzácne etnografické informácie, ale čo sa týka etnografickej hranice, nedospel k žiadnemu konkrétnemu záveru a ako sám priznal: „...Ze všech výkladů tedy plyne, že východoslovenské území je opravdu sporné, neboť s historického stanoviska mohou si na ně činiti nároky tři sousedící národy slovanské: Čechoslováci, Poláci a Rusové...“ a dodal: „Proti revindikacím historickým stojí však železná skutečnost, že území to je dnes z většiny slovenské, protože jak Poláci (i

²⁶ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck 1867, s. 91.

²⁷ BIDERMANN, Hermann Ignaz. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck 1867, s. 94.

sami Maguranci), tak Rusové se dobrovolně poslovenšťovali a poslovenšťují.²⁸ V podstate o pol storočia neskôr potvrdil zistenia H. Bidermanna o asimilácii rusínskeho obyvateľstva do slovenského etnika pozvoľnou, prirodzenou cestou.

H. Bidermann ešte upozornil na tzv. *Sotákov*, žijúcich v Sobranskom okrese Užskej župy na území od Sobraniec po miesto, kde sa spája Latorica s Ondavou, ale aj na *rusínskych Goralov*, nachádzajúcich sa na Spiši.

V závere 19. stor. vyšla práca Alexeja Leonidoviča Petrova *Zamietki po Ugorskoj Rusi*,²⁹ v ktorej naznačil etnografické hranice medzi Rusínmi a Slovákmí a upozornil na odlišnosť pojmu *Rusín* a *rusnák*. A. L. Petrov vydával sériu článkov pod názvom *Materialy dl'a istorii Ugorskoj Rusi* (1905 – 1932). V r. 1915 vydal prácu *Ob etnografičeskoj granicy russkago naroda v Avstro-Ugrii*. Bol presvedčený, že podkarpatskí Rusíni sú z etnického hľadiska karpatskými Rusmi, teda, že sú súčasťou ruského národa, ale žijúci za Karpatmi.

Ďalšou z prác, ktoré sa venovali uhorským Rusínom, bola práca bukovinského rodáka Hrihorija Kupčanka *Uhorska Rus*.³⁰ Kniha bola pokračovaním jeho predchádzajúcich prác – *Nekotoryja istoriko-geografičeskie svedenija o Bukovine* (1875),³¹ *Bukovina i jeji russky žitely* (1895) a *Galičina i jeji russky žitely* (1896). Chcel ňou, ako to napísal v úvode, doplniť a uzatvoriť obraz o ruskom obyvateľstve rakúsko-uhorskej monarchie, ktoré žije tak v Bukovine, v Haliči, v Uhorskej Rusi, ako aj v Rusku. Hneď v prvej časti definoval hranice Uhorskej Rusi, ktorá hraničila s Bukovinou a Haličou, a tieto hranice zodpovedali politickým hraniciam medzi Uhorskom a Predlitavskom. Národopisnú hranicu vyznačil na priloženej mapke (str. 85). Vo vzťahu k Slovákom Kupčankova predstava hraníc Uhorskej Rusi viacmenej zodpovedala hraniciam H. I. Bidermanna, Karla Czoerniga či iných, najmä ruských a ukrajinských bádateľov vtedajšej doby. Keďže na mape ide o pomerne schematické vyznačenie etnografických hraníc, je ťažko

²⁸ HÚSEK, Jan. *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*. Bratislava 1925, s. 40.

²⁹ PETROV, A. I. *Zamietki po Ugorskoj Rusi*. In *Žurnal min. nar. prosvity*, 1892.

³⁰ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897.

³¹ *Nekotoryja istoriko-geografičeskie svedenija o Bukovine*. Sostavitel' G. Kupčanko, Kiev : Tipografija M. P. Frica, 1875 (práca vyšla aj ako reprint pod názvom KUPČANKO, Hrihorij. *Dejaki istoriko-geografični vidomoszi pro Bukovynu*. Černivci : Zoloti lytvary, 2008).

povedať, ktoré obce na Slovensku Kupčanko ešte priradzoval k rusínskym a ktoré nie. Evidentné je posunutie etnickej hranice hlboko do Spišskej stolice, podobne aj začlenenie severnej a severovýchodnej časti Šarišskej stolice a v podstate celej Zemplínskej stolice do Uhorskej Rusi. Podobne ako Bidermann, aj Kupčanko spochybnil štatistické údaje z r. 1857 a priklonil sa k názoru o väčšej početnosti Rusínov v Uhorsku.³² Vychádzal z práce olomouckého rodáka ministerského sekretára Adolfa Fickera pôsobiaceho na oddelení administratívnej štatistiky vo Viedni *Die Bevölkerung der österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Moment*,³³ podľa ktorej zo 63 stolíc Uhorska Rusíni žijú v 14 z nich: v Abovskej, Báč-bodrožskej, Berehovskej, Boršodskej, Gemerskej, Zemplínskej, Marmarošskej, Sabolčskej, Satmárskej, Spišskej, Turnianskej, Užskej, Ugočskej a Šarišskej.³⁴ Uhorské sčítanie obyvateľstva v r. 1890 sa mu javilo ako sfalšované, lebo podľa neho sa Rusíni úplne stratili z Abovsko-turnianskej, Gemerskej a Sabolčskej stolice. V ostatných desiatich prudko poklesli ich počty tým, že tretina Rusínov bola podľa Kupčanka zapísaná ako Maďari. Najvypuklejšie sa to prejavilo v Šarišskej (38 175 Rusínov v r. 1890), Zemplínskej (34 610 Rusínov v r. 1890), ale aj v Užskej stolici (53 302 Rusínov v r. 1890).³⁵ V tretej – etnografickej časti knihy – sa Kupčanko zaoberal pomenovaním rusínskeho obyvateľstva, kde uvádza, že Rusíni nikdy nepovedia „som Rus (*russkij*)“, ale len „som Rusniak“, prípadne „som Hucul“. Tí Rusíni, ktorí žijú v susedstve Slovákov, o sebe hovoria „som Sloviak“, „som Sloven“, alebo „som Slovan“.³⁶ Toto Kupčankovo tvrdenie podrobil kritike Samuel Czambel, ktorý z vlastnej výskumnej skúsenosti uviedol, že Rusíni sa medzi sebou vždy nazývali *ruskými* a nie *Rusínmi*, i svoj jazyk vždy nazvali ako *ruský* a nie ako *rusínsky*. Poslovenčení Rusíni, ako o nich písal Kupčanko, sa tiež nenazývali *Slovenmi* a *Slovanmi*. Ak sa odmietli hlásiť k svojej národnosti, tak sa nazývali rovnako ako ostatní Slováci – *Slovákmi*, resp. v dialekte *Sloviakmi*.³⁷ Pravda, Sloviakmi sa nazývali v šarišskom a zemplínskom dialekte aj

³² KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 41.

³³ FIKER, Adolf. *Die Bevölkerung der österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Moment*. Gotha : Perthes, 1860.

³⁴ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 45.

³⁵ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 45.

³⁶ KUPČANKO, Hrihorij. *Uhorska Rus*. Viedeň 1897, s. 46.

³⁷ CZAMBEL, Samuel. Uhorskí Rusi. In *Slovenské pohľady*. sošit 9, roč. 26/1906, s. 544-545.

gréckokatolícki Slováci, ktorých ukrajinskí bádatelia neradi priznávali k Slovákom.³⁸ Ak sa ešte pozrieme na počty rusínskeho obyvateľstva na začiatku 20. storočia na území severovýchodného Slovenska, tak vidíme, že ani sčítanie obyvateľstva v r. 1910 neprinieslo výraznú zmenu oproti údajom, ktoré uvádzal Kupčanko. V Zemplínskej župe, kde žilo najviac Rusínov, bolo v r. 1910 napočítaných 48 879 Rusínov, čo predstavovalo 14,2 % obyvateľov župy, v Šarišskej župe bolo k Rusínom prihlásených 38 500 (22,6 %) a v Spišskej župe len 10 773 (15,5 %) jej obyvateľov. V Spišskej župe bol z hľadiska rusínskeho obyvateľstva dominantný Staroľubovniansky okres (5876 Rusínov, t. j. 34,70 %) a Spišskostaroveský okres (2288 Rusínov, t. j. 12,55 %). V Šarišskej župe žilo najviac Rusínov vo Svidníckom okrese (12 899 obyvateľov, t. j. 79,37 %), v Lipanskom okrese (9151 obyvateľov, t. j. 38,56 %) a v Bardejovskom okrese (11 446 obyvateľov, t. j. 38,22 %). V ostatných okresoch Šarišskej župy počty Rusínov klesli pod 10 %, s výnimkou Sabinovského okresu, kde žilo 2586 (12,95 %) Rusínov. V Prešovskom okrese, ktorý bol z hľadiska národných aktivít Rusínov rozhodujúci, žilo len 752 (2,96 %) Rusínov. Podobne to bolo aj v Zemplínskej župe. V jej dvoch okresoch boli Rusíni v početnej prevahe – v Medzilaboreckom okrese (14 243 obyvateľov, t. j. 78,05 %) a v Sninskom okrese (19 322 obyvateľov, t. j. 68,58 %). Tretím okresom s väčším počtom rusínskeho obyvateľstva bol Stropkovský okres (3422 obyvateľov, t. j. 28,59 %).³⁹

V závere 19. stor. uverejnil nórsky slavista a jazykovedec Olaf Broch prácu o slovensko-maloruskej jazykovej hranici v okolí Užhorodu,⁴⁰ v roku 1900 ukrajinský slavista a etnograf Vladimír Hnatiuk o Rusínoch z Prešovskej eparchie⁴¹ a o rok neskôr štúdiu o asimilačných procesoch v slovensko-rusínskom prostredí.⁴² Vyšli aj viaceré ďalšie práce.

³⁸ TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In Peter ŠVORC – Michal DANILÁK – Harald HEPPNER (eds.). *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Prešov – Graz 2002, s. 215-219.

³⁹ DANILÁK, Michal. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In *História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika*, Prešov : FF UPJŠ, 1994, s. 98-99.

⁴⁰ BROCH, Olaf. *Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgrenze*. Kristiania 1897.

⁴¹ HNATIUK, Vladimir. Rusini priaševskoji eparchii i ich hovori. In *Zapiski Naukovoho tovaristva imeni Ševčenka*. Lviv 1900.

⁴² HNATIUK, Vladimir. *Slovaki či rusini?* Lviv 1901.

Popri jazyku, obyčajoch, sídlach, charaktere rusínskeho obyvateľstva Uhorska sa takto vlastne viac alebo menej presne zachytávalo rusínske osídlenie v Uhorsku.

Okrem národopisných prác vychádzali aj národopisné mapy, väčšinou od ruských autorov, ktorí si, ako to skonštatoval Samuel Czambel, zjednodušili svoju prácu a etnografickú líniu ťahali na mapách všade tam, kde boli zmienky o gréckokatolíkoch, bez ohľadu na ich skutočnú národnosť. Czambel takto poukázal na malú hodnotu máp, ktoré vydalo *Tovaristvo Prosvita* v Lvove v roku 1887 – *Karta Haličini, Bukovini i Uhorskoj Rusi, alebo Rus'-Ukrajina i Bila Rus'*. *Karta etnogr. pis'la ros. polkov gen. štabu A. F. Ritticha*. K týmto mapám dodal: „*Podrobnej kritike sa tieto mapy vymykajú; sú kreslené len širokými črtami, znázorňujúc ohromné zemepisné priestory na malom kuse papiera. Pre rozhraničenosť Rusov a Slovákov už aj z tejto príčiny nemôžu poskytovať informácie...*“⁴³ Naopak, mapa zostavená slavistom, historikom, etnografom a kňazom v jednej osobe Jakovom T. Holovackim *Etnografičeskaja karta Russkago narodonaselenija v Galičine, severovostočnoj Ugrii i Bukovine* poskytovala pomerne dobrý obraz národnostných pomerov na východnom Slovensku, hoci v nej Holovackij nerozlišoval Slovákov od spišských Poliakov. V závere 19. storočia sa národnostnými pomermi na východnom Slovensku zaoberali aj slovenskí a českí bádatelia, ktorí okrem slovenského obyvateľstva museli sledovať aj osídlenie rusínskeho obyvateľstva, aby bolo možné načrtnúť etnografickú hranicu medzi jedným a druhým etnikom. Jedným z nich bol aj český jazykovedec, slavista i slovakista František Pastrnek, ktorý upozorňoval na význam štúdia východoslovenských a rusínskych dialektov najmä v tých oblastiach, kde sú vo vzájomnom kontakte: „*Neboť jasný výklad o příbuzenském poměru těchto nářečí přispěje k řešení otázky historické, jestli toto sousedství obou slovanských národů na půdě hornouherské trvá od nepaměti anebo jestli teprve v době pozdější, v době historické (XIV. stol.), přistěhováním Rusínů do svých nynějších sídel, nastalo.*“⁴⁴

Už v čase prvej svetovej vojny napísal prácu o ukrajinskom obyvateľstve ukrajinský geograf Štefan Rudnyckij. Kniha, ktorá vyšla vo Viedni v roku 1916, teda v čase, keď vzrastali aktivity haličských Ukrajincov na

⁴³ CZAMBEL, Samuel. Uhorskí Rusi. In *Slovenské pohľady*. sošit 9, roč. 26/1906, s. 552.

⁴⁴ PASTRNEK, František. Z nevjýchodnějších nářečí uherskoslovenských. In *Národopisní sborník československý*, sv. 3. Praha 1998, str. 60.

vytvorenie korunnej krajiny v rakúsko-uhorskej monarchii z východnej Haliče a Bukoviny, resp. v radikálnejších kruhoch aj na vytvorenie samostatnej Ukrajiny,⁴⁵ mala názov *Ukraina – Land und Volk*.⁴⁶ V nej definoval územie obývané Malorusmi (Ukrajincami). Karpatské územie podľa neho tvorí prirodzené územie Ukrajiny, začína sa pri rieke Poprad na východnom Slovensku a tiahne sa až po rieku Oslawu na poľskom území.⁴⁷ Podľa Rudnyckého územie Uhorska obývané ukrajinským etnikom predstavovalo rozlohu približne 14-tisíc km², na ktoré si budúca Ukrajina mohla robiť nárok. K väčším ukrajinským mestám v severovýchodnom Uhorsku (Slovensku) počítal len Svidník a Stropkov. Bardejov označoval za slovenský. Západná etnografická hranica oddeľujúca Ukrajincov a Slovákov sa tiahla podľa Rudnyckého severným územím Zemplína a Šariša a severovýchodnou časťou Spiša, pričom na Spiši, podľa oficiálnych štatistík, ktoré Rudnyckyj uvádzal, Ukrajinci tvorili 8 % obyvateľov stolice, v Šariši 20 % a na Zemplíne 11 % obyvateľov stolice. Rudnyckyj nepolemizoval s oficiálnymi štatistikami, ale podotkol, že v Uhorskej Rusi sú tri štvrtiny ukrajinskej inteligencie denacionalizované a hlásia sa k Maďarom.⁴⁸

V tom istom čase vyšla v Záhrebe útla práca Vasilija Chomu-Donského s názvom *Ukrajina i Ukrajinci*.⁴⁹ Knihu vydal *Zväz za oslobodenie Ukrajiny* v chorvátskom jazyku. V nej autor odmietol tvrdenie o etnickej jednote Ukrajincov a Rusov a podrobil tvrdej kritike ruský panslavizmus, ktorý by chcel pod najrôznejšími zámienkami porušiť všetkých Slovanov. Donský to dokazoval článkom M. Menšikova v *Novom vremeni* z 18. marca 1915, kde uvedený autor nazýval všetky slovanské národy jednotným pomenovaním *Slovanorusi*. Celá práca je napísaná

⁴⁵ Bližšie pozri: ŠVORC, Peter. Štátotvorné predstavy a snahy stredoeurópskych národov a realita po skončení prvej svetovej vojny (1918–1919). In Peter ŠVORC – Ľubica HARBULOVÁ (eds.). *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov : Univerzum, 1999; GOLCZEWSKI, Frank (ed.). *Geschichte der Ukraine*. Göttingen 1993; KAPPELER, Andreas. *Kleine Geschichte der Ukraine*. München 1994; POLONSKA-VASYLENKO, Natalija. *Geschichte der Ukraine. Von den Anfänge bis 1923*. München 1988.

⁴⁶ RUDNYCKYJ, Stephan. *Ukraina – Land und Volk. Eine gemeinsame Landeskunde*. Wien 1916.

⁴⁷ RUDNYCKYJ, Stephan. *Ukraina – Land und Volk. Eine gemeinsame Landeskunde*. Wien 1916, s. 345.

⁴⁸ RUDNYCKYJ, Stephan. *Ukraina – Land und Volk. Eine gemeinsame Landeskunde*. Wien 1916, s. 144.

⁴⁹ CHOMA-DONSKI, Vasilij. *Ukrajina i Ukrajinci*. Zagreb 1916.

v prohabsburskom a protiruskom tóne, pretože autor predpokladal, že práve habsburská monarchia pomôže Ukrajincom vytvoriť si vlastný štát, ktorý by mali podľa Chomu-Donského podporovať všetci Slovania, ak si chcú uchovať svoju nezávislosť od cárskoho Ruska a etnickú osobitosť. Osobitosť Ukrajincov a ich odlišnosť od Rusov dokazoval dokonca aj genetickými rozdielmi, čo mu malo poslúžiť na zdôvodnenie práva Ukrajincov mať vlastný nezávislý štát. Pre ten určil aj územný rozsah v rozlohe 850 000 km², ako aj etnografickú hranicu, ktorá mala zodpovedať budúcej štátnej hranici a ktorú uviedol takto: „...od dunajského ´rukávu´ Suline a mesta Izmail tiahne sa hranica Ukrajiny do Besarábie cez Akjerman. Z Bukoviny sa tiahne hranica cez Storožinec, Vikovec, Moldavicu a Kirlibabu k ústiu Čeremošu a odtiaľ cez severné Uhorsko sa vinie tokom rieky Visso a Tisa, cez Ujlak, Berehovo, Mukačevo, Užhorod, Bardejov, Ľubovňu, ďalej cez rieku Poprad prechádza do Haliče. Tu poľsko-ukrajinskú hranicu tvorí Grybow, Gorlica, Dukla, Sanok, potom rieka San, Jaroslavl a Sieniawe...“⁵⁰

Do roku 1918 sa zrodilo podstatne viac pohľadov na západnú hranicu Rusínov, najmä v závere prvej svetovej vojny, keď do politického diania začali vstupovať americkí Rusíni. Tí boli inšpirovaní krajanským a štátotvorným hnutím Slovákov a Čechov, s ktorými boli v USA, ale aj doma, v úzkom kontakte. Od polovice roku 1918 v rusínskom americkom prostredí a v novembri 1918 na domácej pôde v Uhorsku vznikli viaceré koncepcie, ako riešiť štátoprávne otázky rusínskeho obyvateľstva. Tamojší Rusíni mali predstavy o autonómii Uhorskej (od r. 1918 Podkarpatskej) Rusi v rámci zdemokratizovaného Uhorska, o Podkarpatskej Rusi ako súčasť Ukrajiny, ako kondomínia demokratického Ruska, o samostatnom pomerne veľkom štáte Karpatskej Rusi, v ktorej malo byť zahrnuté nielen územie Podkarpatskej Rusi, severovýchodného Slovenska, ale aj západnej Haliče a Bukoviny, o Uhrorusínii, ktorá mala zahŕňať celé východné Slovensko a neskoršiu Podkarpatskú Rus, a nakoniec o autonómnom území v rámci slovanského Československa. Všetky tieto predstavy posúvali západnú hranicu zamýšľaných štátnych útvarov po rieku Poprad s územím severovýchodného Slovenska, na ktorom žilo rusínske obyvateľstvo, ba v niektorých alternatívach (Uhrorusínia) požadovali pre svoj štát či už samostatný, či autonómny,

⁵⁰ CHOMA-DONSKI, Vasilij. *Ukrajina i Ukrajinci*. Zagreb 1916, s. 13.

celé východné Slovensko.⁵¹

Stanoviť presné etnické hranice medzi Slovákmi a Rusínmi bolo veľkým problémom nielen v 19., ale aj v 20. storočí a nebolo to možné bez vzájomných rusínsko-slovenských kolízií. Tie však ani do vzniku ČSR, ale ani potom neprerástli do konfliktných situácií, ktoré by nejakým spôsobom narušili spolužitie oboch etnických komunit na území východného Slovenska.

Summary

Ruthenians and the Issue of the Demarcation of Their Territory in the Second Half of the 19th and in the Early 20th Centuries

In the second half of the 19th and in the early 20th centuries the Hungarian Ruthenians belonged to the least developed European nations in terms of national, cultural as well as economic life. They considered confessional identity more important than ethnic identity. The Ruthenians claimed allegiance to the Greek Catholic religion. However, they had three different answers to the question of what nationality they belonged to: Ruthenian – as the indigenous population of north-eastern Hungary, Ukrainian and Russian. This ethnic dilemma also complicated the issue of the determination of their territory, especially in relation to the Slovak population. In the 19th and early 20th centuries the ethnicity as well as the settlement of the Ruthenian population attracted the attention of the scholars of other nationalities rather than Ruthenians themselves. Their findings were often inconsistent, especially as far as the determination of their western ethnic boundary was concerned. The scholars were confused by the Greek Catholic faith of the population as well as the ambiguous census results. These were factors that complicated the demarcation of the provincial boundary in the new state of Czechoslovakia between the Subcarpathian Ruthenia and Slovakia after the collapse of Austria-Hungary and Subcarpathian Ruthenia's joining of the newly established Czechoslovak Republic.

⁵¹ Bližšie pozri: ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Lidové noviny, 2007; ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003.